

Blíže pohled na metody, kterými má státní plán ovlivňovat činnost podniku prozrazuje ovšem kolísání mezi stupněm poznání let 1968-69 a let 1956-1960, kdy byla vypracována a zavedena první československá ekonomická reforma. Stejně jako tenkrát mají být i nyní k řízení podniku použity dlouhodobé normativy. Jak se později prakticky ukázalo, zachovaly tyto normativy starý konflikt mezi centrem a podniky: z boje o plán se stal boj o normativy. Totéž by ovšem nemuselo platit pro normativy „určené zásadně jednotně pro celou podnikovou sféru“, jak se žádá v důvodové zprávě k zákonu z roku 1987. Takové normativy by mohly mít charakter ekonomických pravidel a nemusely by nutně narušovat ekonomickou samostatnost podniků. Nicméně jsou tu přece jenom otevřena zadní dvířka pro restauraci direktivních metod.

Podobně je tomu s těmi jmenovitými úkoly státního plánu, které mají být pro podniky závazné. Jejich existence nesporně bude podlamovat a omezovat ekonomickou samostatnost podniků. V zásadě by měly být přijatelné pouze jako státní zakázky, jak se při jejich charakteristice v důvodové zprávě k zákonu z roku 1987 říká.

Ve všech doposud užívaných otázkách se projevuje v různých podobách základní problém celé ekonomické reformy: jde o to, zda se opravdu počítá s ekonomickou samostatností podniků. Jako základ k řešení tohoto problému byla v roce 1968 vypracována koncepce socialistického podnikového vlastnictví. Návrh zákona z roku 1969 dával tomuto řešení přednost, nechtěl je však prejudikovat. Je možné si představit, že taková formulace naráží dnes na ideologicky motivovaný odpor. V konkrétní poloze odpovídá požadavku samostatnosti podniku povinnost státního orgánu uhradit podniku majetkovou újmu, která vznikne jeho zásahem do činnosti podniku. Tato povinnost je v návrhu z roku 1987 obsažena. V tomto ohledu je návrh z roku 1987 konkrétnější a důslednější než návrh z roku 1969.

Ještě překvapivěji může působit následující zjištění, které přineslo pečlivé srovnání obou dokumentů: Autoři návrhu z roku 1987 čerpali zřejmě v celé řadě bodů z návrhu roku 1969. Prozrazují to například skoro stejné formulace paragrafu o statutu podniku ve starém a novém dokumentu. Totéž se týká paragrafu o právním postavení podniku. Jenom jeden příklad: Ve starém textu se říká doslova, že „podnik má právo na právní ochranu proti každému, kdo neoprávněně zasahuje do jeho práv“. V textu z roku 1987 se říká: „Podnik má právo na ochranu proti neoprávněným zásahům do své hospodářské činnosti“.

Nápadná podobnost je také mezi institucí vnučené správy v návrhu z roku 1969 a institucí přímé správy v návrhu z roku 1987. Podobné jsou nejenom důvody jejího zavedení a její úkoly, nápadná je také doslovná shoda některých formulací obou textů.

Vše, co bylo doposud řečeno ovšem neznamena, že mezi oběma dokumenty neexistují podstatné rozdíly.

Rozhodující rozdíl je v právech a postavení podnikové samosprávy.

Podle návrhu z roku 1969 měla podniková rada, po slyšení odborového orgánu podniku, rozhodovat o jmenování a odvolání ředitele samostatně. Podle návrhu z roku 1987 předkládá návrh na volbu a odvolání ředitele zakladatel podniku, který rovněž potvrzuje výsledky voleb.

Podle nového návrhu může být podnik zrušen jednostranným rozhodnutím zakladatele, to jest státu. Podle dřívějšího návrhu k tomu bylo u tzv. společenského podniku třeba souhlasu podnikové rady.

Také způsob řešení sporů mezi státem a podnikem přiměřeně respektoval právní a ekonomickou samostatnost podniku. V návrhu z roku 1969 stojí doslova: „Práva a povinnosti mezi zakladatelem a podnikem, které vyplývají ze statutu podniku, jsou soudně vymahatelné“. Možnost domáhat se svých práv vůči zakladateli před soudem měl mít podnik podle návrhu z roku 1969 i v dalších otázkách své činnosti.

Celá tato problematika se projevuje koncentrovaně v pojetí nositele podnikatelské funkce. Podle návrhu z roku 1969 je kolektivním podnikatelským orgánem podniku podniková rada. Podle návrhu z roku 1987 se v paragrafu 23 počítá se svérázným rozštěpením podnikatelské odpovědnosti mezi ředitele, zakladatele a podnikovou samosprávu. A to nemluvíme o otevřené a ožehavé otázce zasahování strany do hospodářského řízení.

Při posuzování návrhu zákona o podniku z roku 1987 a při jeho srovnávání s návrhy z období „Pražského jara“ nelze nakonec opomenout také širší ekonomické a politické souvislosti obou návrhů: Ekonomicky vzato je dnes obtížnější dosáhnout obrátu směrem k racionálnímu fungování ekonomiky. Také potřebná změna struktury ekonomiky je dříve bezpochyby obtížnější než před dvaceti lety. Stále ještě přežívající politika a ideologie normalizace ztěžuje hledání odvážných a účinných řešení. Zvláště obtížný bude pokrok ve všech otázkách koncepce centrálního řízení — od zavedení tvorby cen na trhu přes zavedení velkoobchodu výrobními prostředky „podle sovětského vzoru“ až po reorganizaci celé oblasti centrálního řízení, včetně odbourání jeho přežitých a přebytečných článků.

Polovičatost na pokračování

Návrh zákona o státním podniku, předložený 18. června k diskusi, se stane první prověrkou toho, jak *opravdově* je v československých podmínkách aplikována zatím jen deklarativně přijatá gorbačovská „glasnost“ a jak se zde interpretuje pojem demokracizace. Kritériem nebude sám fakt diskuse, ale to, *jaké názory* bude možno veřejně v tisku vyjádřit (z mnoha dřívějších podobných akcí dobře víme, že se zveřej-

ňují jen takové, které neuvádějí v pochybnost závažnější aspekty navrhovaného řešení) a *komu* je dovoleno je vyjádřit (je sice možné, že — jak ujišťoval na sjezdu novinářů J. Fojtik — nebyly sestaveny podrobné seznamy lidí, kteří nemohou publikovat a že formálně neexistuje cenzura, ale praxe je zatím taková, jako by existovalo obojí — dnešní systém vlády na to má jiné spolehlivě fungující mechanismy).

Na rozdíl od schváleného sovětského zákona, který vlastně není jen normou upravující postavení podniku, ale definuje základní znaky *celého mechanismu fungování ekonomiky*, je československý zákon

koncipovan užeji, neboť vychází z předpokladu, že základní parametry fungování ekonomického mechanismu vyplynou ze souboru dalších změn, jejichž program byl vyjádřen v „Zásadách pro přestavbu ekonomického mechanismu“ z počátku letošního roku (definitivní podoba však bude známa až koncem roku). To poněkud ztěžuje posouzení obsahu a dosahu předkládaného návrhu zákona o podniku, jehož *reálně naplnění bude záviset právě na tom, jaká bude definitivní podoba ekonomického mechanismu jako celku*, zejména pak konkrétní úprava vztahů mezi centrem a podniky, nástrojů centrální regulace podniků. V důvodové zprávě se však pojetí této problematiky naznačuje natolik, že můžeme předpokládat takové řešení, které nepřekročí limity naznačené již v „Zásadách“.

Co nám tedy předkládaný návrh ve zmíněném kontextu prozrazuje?

Tak jako už „Zásady“ i předkládaný návrh zákona o podniku prokazuje výrazný posun v uvažování o mechanismu fungování socialistické ekonomiky. Naznačuje snahu rozejít se s přežilými dogmatickými, převážně ideologicky motivovanými stanovisky a uplatnit modernější, realitě více odpovídající prvky (zejména zbožně-peněžní vztahy) při koncipování tohoto mechanismu.

Avšak skutečnost, že v československých podmínkách k tomu dochází v podstatě z *donucení*, a to jak vnějšího (pod tlakem gorbačovské „radikální reformy“ v SSSR), tak i vnitřního (domácí ekonomický vývoj charakterizovaný rozpadem pětiletky již po prvním roce, chaosem v dodavatelsko-odběratelských vztazích a pokračováním extenzivních tendencí hrozi katastrofou), vstříkává této reformní práci řadu negativních znaků. Řešení nevzniká jako odborně fundovaný konsistentní soubor plně využívající všech dostupných poznatků vědy (jak „Zásady“, tak i zákon o podniku vznikaly — na rozdíl od 60. let — mimo vědeckou oblast, pod silným tlakem „resortních“ zájmů, a bylo zcela věci náhody, které prvky vědeckého poznání se při tom uplatnily). Návrhy jsou *výsledkem kompromisu s politickou mocí, která se cítí existenčně ohrožena* a každý návrh hodnotí právě jen z tohoto hlediska, nemilosrdně likvidující vše, o čem se domnívá, že může ohrozit její mocenské postavení, bez ohledu na to, zda se tím naruší konsistentnost projektovaného ekonomického mechanismu.

Projevilo se to už na „Zásadách“, které nepředstavují ucelenou reformu ekonomického mechanismu, ale jen jakousi nedůslednou *poloreformu*, a pokračuje to i návrhem zákona o podniku. *Polovičitost se stala základním rysem současné reformy v ČSSR*.

Pravda, stejně můžeme charakterizovat i reformu sovětskou, jak ji reprezentuje tam schválený zákon o podniku. Zde je však zdroj polovičitosti zcela jiný než u nás. Příčinou nejsou mocenské obavy centra, ale *gnozeologické (poznávací) bariéry*. Sovětská ekonomická věda zatím — po více než půlstoleté nadvládě ideologie nad vědou — na víc nemá. A sovětská ekonomická praxe — při stejné dlouhé absenci praktických zkušeností s peněžně-tržním mechanismem — by zřejmě ani více nebyla to vstřebat. Sovětské vedení si to uvědomuje, sám Michail Gorbačov, jak vyplývá z jeho projevů, si nedělá iluze o dokonalosti současného řešení, ale proklamuje ochotu a vůli se z případných chyb poučit.

U nás však bariéra poznání hlavní příčinou není. Pokud by ekonomická věda dostala potřebný čas a měla *zaručenu plnou svobodu výměny názorů*, byla by s to v nepříliš dlouhé době vypracovat konsistentní projekt plánovitě regulovaného socialistického peněžně-tržního mechanismu fungování ekonomiky, který by vyvodil důsledky ze zkušeností předchozích reforem a jejich neúspěchů a využil při tom nejposlednějších poznatků světové ekonomické vědy. Diskuse o podniku však zřejmě jenom potvrdí, že takové podmínky jsou jen zbožným přáním, takže i ti, co „vědí“, budou při ní zpravidla vyslovovat nahlas jen to, co „se může“, anebo to, co „se čeká“.

Je pravděpodobně, že hlavní zájem veřejnosti se soustředí na všem srozumitelné otázky „socialistické samosprávy“ a volby ředitelů. Zde však podstata problému demokracie v hospodářství nespočívá, i když to nejsou záležitosti zanedbatelné. Realizace opravdové samosprávy na základě předloženého návrhu je problematická nejenom proto, že se zde okázale několikrát zdůrazňuje, že se nic nemění na uplatňování „vedoucí role strany“ zejména v kadrových záležitostech. Z historie známe tuto instituci z přelomu 50. a 60. let v Polsku, kde ve spojení s určitou formou centrálně-přídělového ekonomického mechanismu vytvořila jen mlýny meloucí naprázdno, bez vlivu na efektivnost ekonomiky. Jugoslávská kombinace samosprávy s určitou formou peněžně-tržního mechanismu zase vytvořila permanentně inflační ekonomiku bez účinného plánově-regulativního vlivu centra.

Podstata problému je proto v tom, *aby konstrukce ekonomického mechanismu dokázala vytvořit také instrumentarium centrální plánovitě regulace ekonomiky, které by bylo v souladu s postavením podniků v peněžně-tržní ekonomice*, a které by tedy dovolovalo udržovat a permanentně obnovovat dynamickou rovnováhu ekonomiky bez narušení „úplného chozrasčotu“ a samofinancování podniků. Právě tento klíčový problém reformy však čs. návrhy (a ještě méně zákon sovětský) nezvládají a přicházejí s „řešením“ více než polovičatým.

V čem se projevuje polovičitost čs. návrhu?

1) Zakotvením instituce *kmenového jmění* (lépe by bylo základního jmění) učinil návrh zákona o podniku nadějný krok k oddělení podnikové sféry od státního rozpočtu, což je základní předpoklad toho, aby se mohl realizovat opravdu „úplný chozrasčot“ a reálné „samofinancování“, aby tedy podniky „přestoupily“ z centrálně-přídělového mechanismu do podmínek peněžně-tržní ekonomiky. Výkladem této instituce jako *souhrnu majetku* podniku (viz § 12) ji však ihned zrušil a s tím i její smysl. Ten v původním významu představoval důležitý krok k realizaci socialistické zásady odměny podle práce, neboť právě podnikům úspěšně hospodařícím se svěřeným kmenovým (základním) jménem zaručoval mimořádný zisk a představoval tedy silný stimul podnikání, aniž přitom centrum připravoval o stálý a rostoucí zdroj příjmů (odvod z kmenového jmění, zdanění zisku). To, co návrh předpokládá, je jen nová varianta staré známé „indexové metody“, která nejvíce nakládá na bedra těm, kdo se snaží a dobře hospodaří. Kmenové jmění se bude každoročně zvyšovat o své přírůstky, a tak

každý takový přírůstek bude zdaněn dvakrát: jednou jako kmenové jmění, podruhé jako zisk, neboť k přírůstku pochopitelně dochází ze zisku. Dosavadní úvahy podniků, zda se vyplatí překračovat ukazatele plánu, budou nahrazeny kalkulacemi, zda se vyplatí podnikat, a spekulace, jak *vykázat* plnění plánu, budou vystřídány kouzly při sestavování daňových příznání.

2) Návrh stanoví, že podnik hraje své potřeby a náklady z příjmů získaných ze své podnikatelské činnosti. Zdá se tedy, že se tak podnik ocitne v podmínkách, jaké známe z peněžně-tržní ekonomiky. Tržby podniku ovšem v rozhodující míře závisí na cenách, za které své zboží a služby prodává. Ty však mají být nadále určovány převážně centrálně, smluvní ceny budou výjimkou, doplňkem. Dosavadní dobře známé „hádání“ podniků s centrem o ukazatele plánu se tedy nyní přemění na „hádání“ o ceny se všemi důsledky, které z toho plynou a které známe již z dřívějších reforem, v nichž se těžiště centrální regulace přeneslo od naturálních a objemových ukazatelů na ukazatele cen. A nejen to. Různý podíl zisku v centrálně stanovených cenách (různá „rentabilita“) se stane určujícím faktorem nabídky a jejího sortimentu, a efektivní poptávka bude opět „chudým příbuzným“.

Projektovaný mechanismus fungování ekonomiky je tedy jen jinou variantou ukazatelového mechanismu se všemi jeho negativními důsledky.

3) Ani s tradičními „jmenovitými úkoly“ se však návrh nerozchází. Pro budoucnost sice slibuje, že je bude „používat jen pro zabezpečování nejvýznamnějších národohospodářských priorit“, ale to není realita, tu vyjadřuje jiná definice: „V nejbližších letech bude však nezbytné používat tyto závazné úkoly i v případech dodávek jednotlivých výrobků, pokud jsou nedostatkové. Stejně bude nutno v nejbližším období stanovovat individuálně podnikům nepřekročitelné limity např. v oblasti deviz či spotřeby paliv, energií, strategických surovin a pod.“

Vezmeme-li přitom v úvahu, že § 6 obsahuje ustanovení, že „státní orgán, který svým zásahem do činnosti podniků způsobí tomuto podniku majetkovou újmu, je povinen ji nahradit.“ pak je zřejmé, že prostor pro „hru o parametry“ se vedle hry o ceny rozšiřuje do dalších nedohledných sfér. Neboť každý ředitel, poučený dlouholetými zkušenostmi „boje o plánové

ukazatele“ by byl -- s prominutím -- opravdu hlupák, kdyby při každém jmenovitém úkolu či limitu svou podnikatelskou zdatnost nevyjádřil především hlasitým pokřikem o tom, jakou „majetkovou újmu“ tím jeho podnik utrpí a nepožadoval patřičnou kompenzaci.

4) Autoři předkládaného návrhu zřejmě tuší, že v podmínkách, které se pro podniky vytvářejí, nelze očekávat, že budou myslet především na svůj dlouhodobý rozvoj, ale že budou mít tendenci získané důchody co nejrychleji „zkonzumovat“, neboť „co je doma, to se počítá“. Platí to tím spíše, že „pravidla hry“ (dlouhodobé normativy, daně a odvody) mají být podle důvodové zprávy odvozovány z pětiletého plánu. Cožpak ale některá pětiletka (včetně té současné) vydržela déle než 2-3 roky? Cožpak je možno v takovém mechanismu věřit na nějaké záruky, třebaš dnes „zákonně“? Nevěři na to centrum, a tím méně na to budou věřit podniky.

A tak je třeba se pojistit, aby podniky zisk „nezkonsumovaly“. Proto závazné normativy dělení zisku do fondů rozvoje, kulturních a sociálních potřeb, do rezervního fondu, a teprve zbytek na odměny. Jenomže to není zdaleka jediný problém tohoto typu ekonomického mechanismu. Daleko závažnější je otázka, zda a nakolik vytvořený důchod (zisk) a jeho rozdělení odráží tvorbu reálných, a nikoli fiktivních, hodnot a nakolik odráží formování *efektivní* (skutečně projevené) poptávky a nabídky. Všechny zkušenosti z reforem založených na těchto principech varují: tudy vede cesta k inflaci.

Cožpak ale někdo dal na podobná varování, když šlo o „soubor opatření“? Dopadlo to však právě tak. Před velkou inflací se centrum zachránilo tím, že se doslova vykašlalo na záruky a podniky „očesalo“ jako docela obyčejný lupič.

Mohli bychom ve výčtu polovičatosti pokračovat *zakladatelská činnost* (vznik nových podniků) je opět zredukována jen na centrum, a možnosti pružného řešení strukturálních změn v ekonomice „zdola“ jsou prakticky anulovány; *organizace podnikové sféry* zůstává plně v rukou centra, sdružování a rozlučování není věci dobrovolnosti, a proto předpoklad, že spíše než potřeby efektivnosti se při tom uplatní „řídící“ potřeby centra, je velmi reálný, atp.

Od takto koncipovaného mechanismu lze sotva čekat „revoluční“ obrát od extenzivního vývoje k intenzivnímu.

Diskuse o podniku by splnila svůj úkol, kdyby naznačenou polovičatost plně odhalila a pomohla ji překonat. To by však bylo třeba jít daleko za hranice „normy“, kterou pro nás vytvořil sovětský zákon o podniku. Pro současné československé vedení je však zatím sovětská norma nepřekročitelným maximum. Norma pro sovětské poměry docela slušně „tvrdá“ je však pro potřeby československé ekonomiky více než „měkká“.

18. 7. 1987